

УДК 316.37

DOI: <http://dx.doi.org/10.17721/2413-7979/8.13>

В. Шелухін, асист.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ

ГРОМАДСЬКА ДІЯЛЬНІСТЬ І СПОРІДНЕНІСТЬ: МІКРО-МАКРО ПЕРЕХОДИ У ПІДНЕСЕННІ УКРАЇНСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО РУХУ 1860–1890-Х РР.

Використано концепцію мікро-макро переходів Дж. С. Колмена як теоретичний інструмент для реконструкції мереж спорідненості, так само як і мереж громадської діяльності членів "Старої громади". Неможливо виявити соціальні підстави українського національного руху, керуючись концепцією Е. Гелнера. За Е. Гелнером, концепція якого викладена в класичній книзі "Нації та націоналізм", індустріалізація обумовлює модерний націоналізм. Подібна тенденція не була можливою в українських соціальних, політичних та економічних умовах XIX ст. Ключову роль в українському націогенезі відігравали традиційні еліти (шляхта). "Стара громада" після 1869 р. була мережевою організацією цієї соціальної групи. Автор використовує мережевий аналіз для емпіричних свідчень. Комунікація та співпраця між різноманітними членами "Старої громади" базувалися на засадах станової інтеграції. Особливо шлюб був важливою соціальною практикою в процесі інтеграції спільноти. Громадська діяльність із сімейним підґрунтям була реакцією на суперечливе поєднання різних соціальних ролей. Ця діяльність провокувала виникнення нового типу ідентичності – національної ідентичності серед представників традиційних еліт. Концепція Дж. С. Колмена забезпечує евристичне розуміння процесу агрегації індивідуальних дій і настанов у бажану поведінку на колективному рівні.

Ключові слова: громадська активність, спорідненість, мікро-макро переходи, український національний рух, громадський рух.

Практики громадської діяльності розглядають як важливий чинник суспільних змін і деструкції домодерних і ранньомодерних соціальних структур та ідентичностей, насамперед станових. Останні М. Вебер визначав через низку індикаторів, особливе місце серед яких належало престижу походження, і підкреслював, що станова соціалізація характеризується спільним способом життя й виховання, а відтворюється через шлюб [Вебер, 2012: с. 253–257]. Логіка протиставлення, якою здебільшого керуються дослідники соціальних змін, вивчаючи станове v.s класове, релігійне v.s секулярне, екстериторіально-конфесійне v.s національне, підводять до твердження, що модерна національна ідентичність має бути породженням громадської діяльності, цілком автономної від станових характеристик походження та кровної спорідненості діячів. Чи це так? Аналіз макроструктур нерідко оминає увагою нюанси, які могли б прояснити механізми конструювання національної тотожності та солідаризації спільнот, що її генерують і екстраполюють на ширшій суспільній верстві. Досить поверховий аналіз макроструктур мусив би переконати нас у тому, що дворянство аж ніяк не могло відіграти вагому роль в українському національному русі другої половини XIX ст. Як аргумент можна згадати твердження, що з 1862 по 1914 р. у підросійській Україні дворянське землеволодіння скоротилося на 53 % і лише чверть спадкового дворянства України використовувала наприкінці XIX ст., судячи із загальноімперського перепису, українську як рідну [Субтельний, 1991: с. 235; Грицак, 1996]. До того ж класичні підходи до аналізу націогенезу стверджують значення індустріалізації, а з нею – і роль буржуазії. Е. Гелнер наполягає на онтологічному зв'язку між становленням модерних націй і піднесенням націоналізмів, і становленням індустріального суспільства, що супроводжується розкладанням традиційних станових розмежувань, а також має тісний зв'язок із капіталізмом [Гелнер, 2003: с. 100–101, 49–52]. Це твердження мало би привести до висновку про вагомий внесок буржуазії в процес націогенезу. Однак в українському випадку навряд чи є достатньо підстав стверджувати подібне. Глибоко не занурюючись у дискусії про генезу капіталізму в Україні, пунктирно вкажемо, що вже з XIX ст. українські дослідники фіксували як принципову рису розвитку українського суспільства слабкі позиції національної буржуазії в усіх сферах життя. Наприклад, С. Подолинський у праці за 1880 р. доводив, що розвиток крупного фабричного виробництва в Україні з

1830-х рр. уможлилювався посиленням феодальної експлуатації [Подолинський, 1990]. Пізніше Б. Винар статистично уточнював висновок С. Подолинського й підкреслював, що в другій чверті XIX ст. 53,8 % усіх промислових підприємств України, на яких було залучено до 75 % трудових ресурсів у промисловості, використовували не вільнонайману, а кріпацьку працю [Винар, 1958: с. 19–20]. Прикметно, що подібного висновку значно пізніше доходили й марксистські історики, наприклад М. Яворський, який стверджував, що зростання поміщництва в Україні відбувалося одночасно з "народженням промислового капіталізму" [Яворський, 1987: с. 190]. Важлива особливість соціально-економічного розвитку України XIX ст. полягала у виразній етнічній диференціації ринку праці та традиційному закріпленню сфер зайнятості за різними етноконфесійними групами. Соціолог та економіст, співробітник Українського соціологічного інституту в Празі О. Мицюк свого часу підрахував, що на Правобережній Україні XIX ст. торгівців-юдеїв було в 13 разів більше, ніж християн, тобто етнічних українців, поляків і росіян сукупно [Мицюк, 1933: с. 7]. Статистичні дані про етнічні диспропорції у професійній зайнятості в Україні вперше були зібрані у 1869–1870 рр. під час етнографічно-статистичної експедиції, керованої П. Чубинським, емпіричний матеріал з якої аналізувався також М. Драгомановим [Драгоманов, 1908]. Вивчення нормативно-правової бази, що регулювала життя та економічну діяльність єврейського населення в Російській імперії, здійснений О. Мицюком, указує, що російська політика стосовно єврейства в середині XVIII ст. зазнала істотних змін: якщо початково царські та сенаторські укази 1730–1740-х рр. щодо євреїв мали виразно дискримінаційний характер і полягали в постійному підтвердженні заборони оселятися в межах імперії та здійснювати господарську діяльність, то з 1769 р. заохочується переселення єврейських купців на терени імперії, але з обмеженням пересування – "смугою осілості" (нормативно оформленою у 1791–1796), що проходила етнічними українськими землями, де єврейські купці мали скласти конкуренцію українським і польським з метою послаблення впливу останніх [Мицюк, 1933: с. 9–10].

Можна виокремити чотири ключові елементи політики царського уряду, яка була покликана сприяти швидкій деградації тих соціальних верств, що потенційно могли скласти фундамент української національної буржуазії: 1) скасування маґдебурзького права, яке за-

безпечувало інституційні гарантії цеховим майстрам і міщанству; 2) остаточне закріпачення селянства; 3) упровадження "смуги осілості" для єврейського населення; 4) упровадження протекціоністської системи митного регулювання з 1822 р., орієнтованої на створення замкненого економічного району з Московської, Володимирської та Костромської губерній, що був захищений від зовнішньої конкуренції та ставав центром промислового виробництва, тоді як периферії імперії, зокрема Україна, перетворювалися на ринок збуту та сировинний придаток для російської промисловості [Драгоманов, 1908; Подолинський, 1990; Мицюк, 1933; Винар, 1958: с. 20–21].

Сучасні дослідження лише підтверджують деякі попередньо сформульовані висновки. Іноземна, здебільшого західноєвропейська буржуазія домінувала у високотехнологічних галузях, які й заклали фундамент ранньої індустріалізації в Україні. Окрім того, В. Куліков стверджує, що місцеві підприємці "...не мали належного капіталу й технологій" [Куліков, 2014: с. 159, 154]. О. Донік, нагадуючи про вже згадані етнічні диспропорції в господарській діяльності, наголошує, що українське купецтво "...поступалося євреям і росіянам як за чисельністю, так і за капіталами" [Донік, 2008: с. 267]. Лише ліберальні реформи 1860–1870-х рр. дещо розширили участь купців у різноманітних самоврядних практиках, проте навіть у той короткий період це відбувалося з посиленням впливу дворянства, яке контролювало земства. Той факт, що професійна діяльність в Україні XIX ст. мала виразну етнічну диференціацію, свідчив, що українське суспільство ще вельми помірно ступало на шлях модернізації. Це дало підстави М. Шаповалу стверджувати, що українці наприкінці XIX ст. "...ледве входили в індустріально-торговельне життя, ледве почалась поважніша соціальна диференціація" [Шаповал, 1927: с. 7]. У цих умовах слід було очікувати більшого впливу традиційних еліт, радше земельної аристократії, аніж буржуазії. Загальна соціально-економічна відсталість Російської імперії, включно із цілеспрямованою політикою царату щонайменше з XVIII ст., суттєво ускладнювала, якщо не унеможлиблювала, консолідацію української буржуазії як соціальної групи, що робить доволі сумнівним можливість саме цієї групи бути лідером національного руху відповідно до логіки модернізації та індустріалізації, яку можна вивести з гелнерівських аргументів. З огляду на це досить показово є та обставина, що і С. Подолинський, і М. Драгоманов, і П. Чубинський були активістами "Старої громади" й вихідцями з дворянського середовища. "Стара громада" – громадське об'єднання, під контролем якого опинилися два видання: "Київський телеграф" та "Київська старовина". У 1873 р. було засновано Південно-західний відділ Імператорського географічного товариства в Києві, керівництво якого було монополізовано громадівцями і який став центром україністичних студій [Савченко, 1930: с. 1–126]. Заснування в 1897 р. за участі громадівців молодшого покоління Української студентської громади в Харкові, а представниками старшого – Загальної української організації (ЗУО) у Києві із власним видавництвом і великою книжковою крамницею вказувало на те, що "Стара громада" лишалася органі-

заційним зразком для інших спільнот. У 1900 р. деякі молодші активісти утворили Революційну українську партію (РУП), першу модерну політичну партію Наддніпрянщини, що стала базою для УСДРП – другої за впливом партії України під час революції 1917–1921 рр. Чотирма роками пізніше на базі ЗУО була заснована Українська демократична партія. Відповідно "Стара громада" відігравала роль як своєрідної школи набуття організаційного досвіду, що потім конвертувався в культурно-освітню й політичну активність, так і джерела генерування принципово нової національно орієнтованої семантики для громадського дискурсу. Узагальнено кажучи, діяльність "Старої громади" узгоджувалася з принципами культурного націоналізму, свого часу ретельно описаного Дж. Гатчінсоном, і полягала у створенні та реалізації програми історичного відродження національної культури та особистості [Гатчінсон, 2000: с. 657]. Подавати докладний опис активності громадівців та її оцінок у межах цієї статті було б надмірним, однак можна вказати лише на ту принципову деталь, що для абсолютної більшості дослідників конвенційним поглядом лишається визнання особливого значення "Старої громади" в українському модерному національному проєкті, її фундаментального значення в піднесенні українського національного руху другої половини XIX ст. Стислий огляд поглядів із цього питання наведено в [Грицик, 2014]. У свою чергу, вивчення "Старої громади" як окремого кейсу потребує заглиблення у приватність її функціонування, зважаючи на обмежене коло основного активу [Катренко, Чирикало, 2001: с. 12].

Якщо буржуазія, навіть за логікою мікроаналізу, навряд чи була настільки впливовою, щоб очолити національний рух, то як громадська активність у його межах забезпечувалася? Це змушує змінити сам фокус-аналіз, змістивши його з розгляду макроструктур до мікроструктур. У цьому дослідженні ми звернемося до концепції мікро-макро переходів Дж. С. Колмена як методологічної основи. Як відомо, ідея мікро-макро переходів Дж. С. Колмена візуалізована ним же у вигляді "човна Колмена" з прикладом, запозиченим у класичній веберівській праці "Протестантська етика і дух капіталізму" про обумовленість формування капіталізму протестантською етикою [Вебер, 1996]. Не вдаватимемося до обговорення релевантності цієї гіпотези, для нас вона має суто ілюстративне значення. Отже, особливість колменівського тлумачення веберівської гіпотези полягає в тому, що пропонуючи припущення про зв'язок двох змінних – протестантської етики та капіталізму, М. Вебер випускає з уваги опосередкованість макроструктур мікроструктурами. Обидві зазначені змінні – і протестантська релігійна доктрина, і капіталізм – є елементами макроструктур, але макропояснення, коли один макрофеномен пояснюється через інший, на думку Дж. С. Колмена, є тавтологічним і хоча може здаватися виправданим із погляду формальної логіки, він є емпірично безпідставним. Уґрунтовуючи веберівську гіпотезу в методологічному індивідуалізмі, Дж. С. Колмен пропонує опосередкувати макроструктури мікропереходами. Це, на його думку, і є доцільним способом забезпечення евристичного пояснення соціальних процесів (рис. 1).

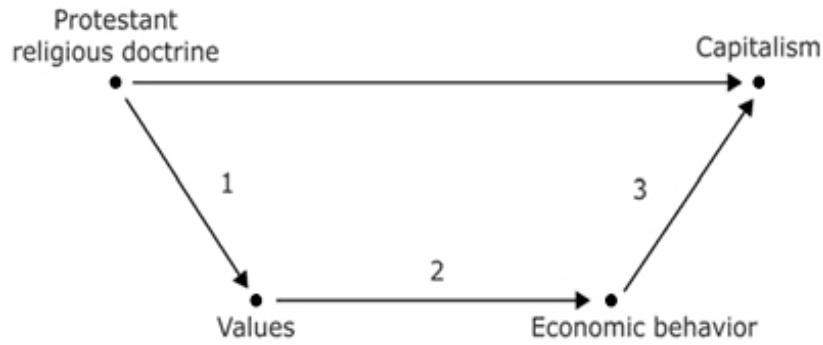

Рис. 1. "Човен Колмена". Джерело: [Coleman, 1994: р. 8]

За Дж. С. Колменом, не існує прямого макро-макро зв'язку. Правила й норми як вияви інституційного порядку існують лише якщо їх додержуються, таким чином, відтворення макроструктур можливе лише у випадку відтворення відповідних до них поведінкових моделей на мікрорівні. Виходячи з цього погляду, протестантська релігійна доктрина не створила капіталізм безпосередньо, вона трансформувала цінності індивідів і порядки функціонування груп, що, у свою чергу, вплинуло на економічну поведінку, у межах якої сформувалися типові патерни взаємодій, які в підсумку й забезпечили виникнення нового типу соціально-економічного порядку. Таким чином, замість одного лінійного зв'язку маємо три елементи: макро-мікро зв'язок (протестантська релігійна доктрина, яка трансформує цінності),

мікро-мікро зв'язок (цінності та економічна поведінка, що відтворюються на рівні індивідуальних дій і міжіндивідуальних взаємодій), мікро-макро зв'язок, де ці дії, набуваючи певної типовості, агрегуються в наслідки для макроструктур (аналіз колменівської логіки мікро-макро переходів стисло поданий у [Шелухін, 2016: с. 24]).

Запозичуючи колменівську логіку аналізу соціоструктурних процесів, пропонуємо її адаптовану версію (рис. 2). Ми розглядатимемо шлюбну поведінку як функцію станової етики, яка, у свою чергу, обумовлювала кровну спорідненість членів спільноти, що є елементом мікрорівня соціальних відносин. Припускаємо, що саме спорідненість була чинником громадської активності в середовищі "Старої громади" і це мало тривалі наслідки для модерного українського національного проекту.

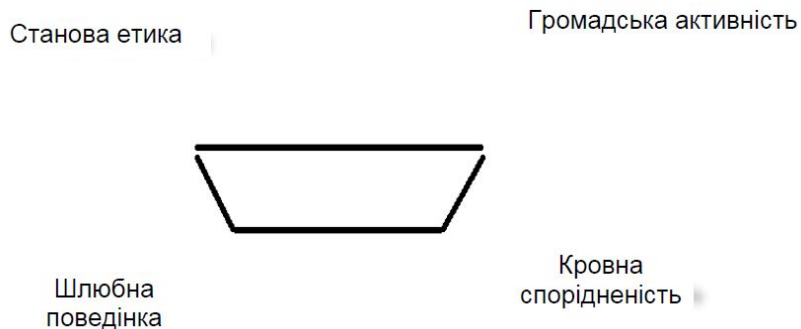

Рис. 2. Мікро-макро переходи в генеруванні активності "Старої громади"

Одне з найповніших на сьогодні, дарма що віддалених у часі, досліджень початків "Старої громади" Г. Житецького дає підстави говорити про виникнення незалежних осередків у Києві у середині XIX ст. переважно зі студентів і гімназистів; близько 1860 р. сусіди за помешканням К. Михальчук та В. Антонович закладають фундамент першого утворення, що взяло початок у 1861 р. і налічувало біля 200 осіб. Перший період київської "Громади" припадає на 1861–1864 рр., коли за нею ще не закріпилося визначення "старої". Потім період занепаду в 1862–1864 рр., і з 1869 р. – своєрідне "перезаснування" і початок другого періоду [Житецький, 1928: с. 92, 123–125]. Із датуванням кінця чи не найбільше проблем. Вочевидь, після Ємського указу 1876 р. "Стара громада" перейшла у своєрідне підпілля, активно засновуючи дочірні організації та провадячи культурно-освітню роботу аж до зламу століть. За Г. Житецьким, перший етап існування "Громади" характеризувався організаційною неусталеністю: відсутність фіксованого членства, концентрація активістів навколо університету, вік громадівців 17–29 років (домінував вік 20–24 роки), без традиції управління й у ситуації "безголі-

в'я", різночинний склад щодо соціогрупової та національної належності. Однак другий етап після 1869 р. – якісно інший, тут є керівний орган ("Комітет 12"), інститут членства, порядок висунення кандидатур, регулярні засідання й відносно чітка культурно-освітня програма, установленний контроль над ЗМІ (у перший етап громадівці контролювали винятково рукописний сатиричний часопис "Помийниця", який мав лише п'ять номерів).

Що ж надало більшої організаційної стійкості "Старій громаді", яка змогла розгорнути масштабну роботу з кінця 1860-х рр. за не надто сприятливих умов?! Найбільш активні громадівці були споріднені: Драгоманови були посвоячені з Косачами (через шлюб сестри М. Драгоманова Олени Пчілки з Петром Косачем), Антоновичі – із Кістяківськими (дружини В. Антоновича та О. Кістяківського були рідними сестрами). У свою чергу, братами в перших були М. Старицький та М. Лисенко, причому М. Старицький був одружений зі своєю кузиною з роду Лисенків, також наближеною до "Громади". Позаяк зазначене спостереження ніколи не стало предметом емпіричного аналізу, то історики культури й філософи робили взаємовиключні висновки. Напри-

клад, М. Попович висловлював переконання, що така сімейність свідчила про нечисленність активу та слабкість самого руху [Попович, 1998, с. 500–501]. Із ним полемізувала О. Забужко, яка наголошувала, що сімейність – типовий спосіб інтеграції спільнот шляхетного стану, і це не пов'язано з їхньою слабкістю [Забужко, 2007]. Для мікросоціологічного аналізу обрано 35 ключових активістів, біографії яких відновлені достатньо повно, особливо в аспекті походження та спорідненості, причому 11 із 15, які за даними Г. Житецького "перезасновували" "Громаду" у 1869 р. і забезпечували її тяглість, втрапили до аналізу, що дає підстави стверджувати: ядро активу вдалося реконструювати [Житецький, 1928: с. 125]. Ідеться про М. Драгоманова, В. Антоновича, О. Кістяківського, Б. Кістяківського (граф j), В. Беренштама, М. Лисенко, М. та О. Старицьких (граф d-2), І. Стешенка, О. Черняхівського, П. та М. Косачів, О. Пчілку, Лесю Українку, Д. Антоновича, П. Житецького, О. Русова, Є. Тимченка, Т. Рильського, О. Михалевича, К. Михальчука, Ю. Русова (граф j), Ф. Вовка, М. Зібера, С. Подолінського, С. Лисенко, П. Чубинського, М. Беренштама, С. Русова, В. Рубінштейна, Ю. Цвітковського, Г. Галаґана, О. Кониського, П. Червінського, Л. Старицьку-Черняхівську (граф d-1).

Що лежало на поверхні, найрідше осмислювалося: "рідна країна", "рідна мова", "ненька Україна" – уся лексика, успадкована від романтизму й по-новому артику-

льована громадським середовищем, свідчила, що первинні прив'язаності, принаймні на рівні семантики національного руху, ставали чинником символічної мобілізації, але чи мали вони такий саме зв'язок із організаційним виміром його існування? Попри зауваження Б. Андерсона щодо смислової подібності націоналізму до релігії, а не до ідеології, національний лексикон не так "релігійний", як "первинний", "родинний" [Андерсон, 2001: с. 26].

На основі вивчення біографічних матеріалів були побудовані дві матриці: спорідненості (сюди зараховувалося свояцтво) (рис. 3), що фіксувала наявність / відсутність кровної спорідненості чи свояцтва між активістами, та активності (рис. 4), яка фіксувала їхню спільну участь / неучасть у певних проектах, організованих за часів "Старої громади" і пов'язаних із нею спільнот ("Плеяда" Косачів, експедиційна й видавнича діяльність, київський відділ географічного товариства тощо). Будь-яка спільнота може бути інтерпретована у мережевій перспективі. Перевага мережевого підходу полягає в тому, що він дає можливість поєднати структурну компоненту аналізу з діяльною: з одного боку, не зводити актора до функціонального вираження соціальної позиції, а з іншого – ураховувати структурні передумови різних форм активності. Кореляційний аналіз між двома матрицями в програмі UCINET засвідчив статистично значущий зв'язок кровної спорідненості та громадської активності на рівні 0,3.

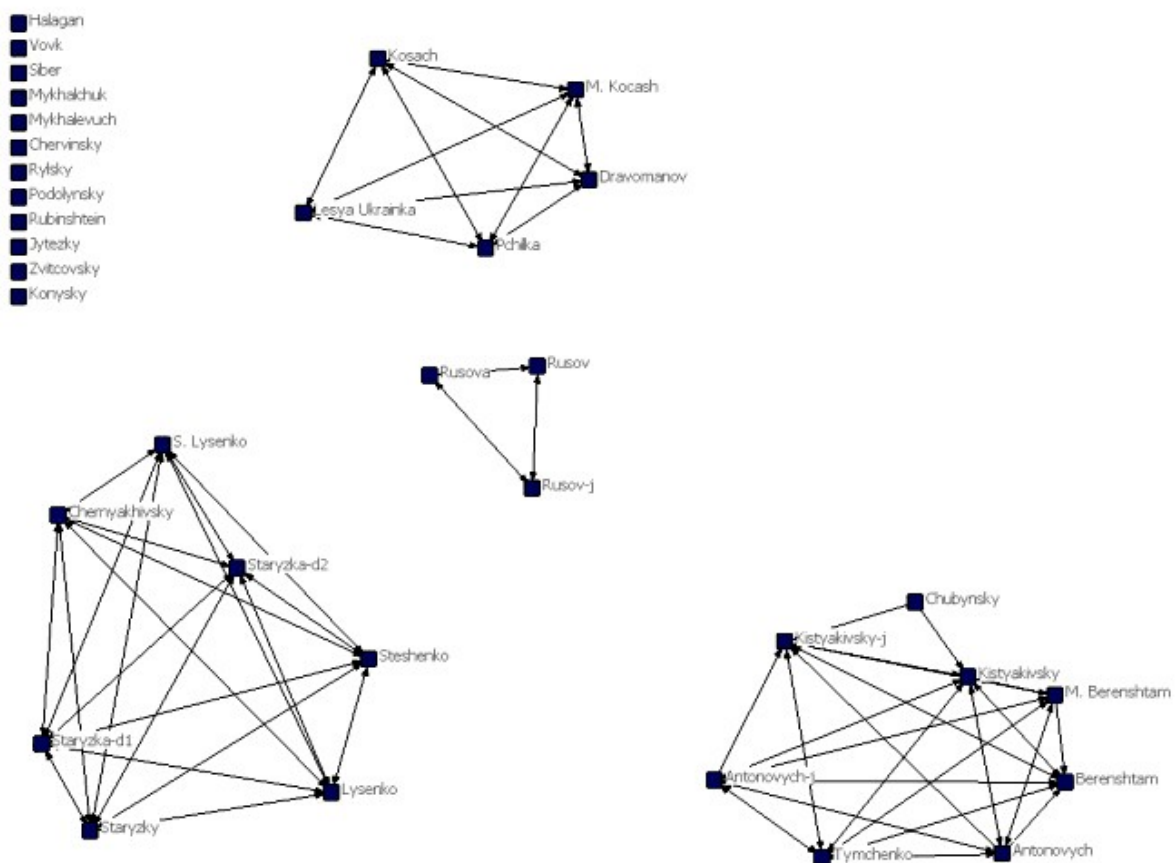

Рис. 3. Графи спорідненості членів "Старої громади"

них: усі були інтегровані в якусь із чотирьох родових груп усередині "Громади".

23 із 35 активістів навчалися в Київському університеті, що до кінця XIX ст. лишився найбільш станово сегрегованим серед трьох наддніпрянських вищих навчальних закладів [Левицька: 2012, с. 112–113]. Щонайменше 21 із 35 ядрових активістів "Громади" були вихідцями з дворянства – стану, для якого забезпечувати інтегрованість спільноти через шлюбні зв'язки було типовою практикою. Зміни відбувалися на міжгенераційному рівні, коли вихідці зі шляхетних родин часом укладали шлюби з представниками інших станів, зокрема з дібними парвеню (як було у випадку О. Старицької та сина вільновідпущеного й міщанки І. Шешенка), однак сама практика спорідненості як фактор інтеграції та передумова колективної дії була успадкована різночинним громадянським середовищем від його шляхетських предтеч. Те, що інститути громадської відкритості завдячували своїм зародженням сімейності аристократичних товариств, ще з XVIII ст. було загальноєвропейською тенденцією [Габермас, 2000, с. 89–96]. Прикметний випадок значення мікромереж для інституціоналізації, лише без квантифікації дослідження, на прикладі "зростання" лондонського Королівського товариства сприяння природничих знань із вузького кола езотеричних натурфілософів середини XVII ст. подає Ф. Єйтс [Yates, 2001: p. 220–246].

Спорідненість була хоч і не вирішальним, а все ж вагомим чинником уможливлення громадської активності. Водночас практика спорідненості – це функція станової етики дворянства, яке, на відміну від інтелігентів-різночинців, було привілейованою стратою в Російській імперії й мало ресурси, аби гарантувати вищий культурний престиж і символічне правонаступництво модерному національному проекту. Концепт "мушкетерської" нації обґрунтував М. Драгоманов – спадковий дворянин козацького походження. Так само, як гайдамацьку стихію виправдовував Т. Рильський, чий предок, гербовий шляхтич, від рук самих гайдамаків мало не загинув. Інтелектуальний конструкт "демократичної" та безстанової української нації, створений народницькою історіософією, не мав затьмарити реальні соціальні підстави національного руху. Звісно, мікросоціологічний екскурс не заперечує вищезгаданого: дворянське землеволодіння скорочувалося, шляхта асимілювалася й розорювалася, однак ніщо з цього не є самодостатнім аргументом на користь твердження, що дворянство опинилося "за бортом" національного руху, який не проявляється через формальне накладання на нього макростатистичних тенденцій. Останні радше допомагають збагнути, чому у своїх світоглядних пошуках шляхетські активісти врешті обрали егалітарну модель націоналізму. Під час занепаду дворянства та повільної трансформації стратифікаційної системи від станової до класової старі соціальні практики (спорідненості, станової приналежності) не просто зникали, "розчинялися" чи втрачали вагу. Вони змінили власну соціальну природу і за звичною для своїх носіїв траєкторією працювали на новий тип ідентичності та нові форми солідарності, які виникали в умовах модерного національного проекту другої половини XIX ст. Про це писала Л. Грінфелд, пояснюючи на загальнотеоретичному рівні генезу націоналізму кризою тожсамості якогось сегменту старої еліти, обумовленої структурними зсувами у суспільстві: "Незадоволення традиційною ідентичністю відображало фундаментальну суперечність між тим визначенням соціального порядку, яке вона пропонувала, і досвідом активних дійових осіб. Це могло бути зумовлене мобільністю всієї страти, спрямованою вгору чи вниз, поєднанням (conflation) соціальних ролей (які могли містити

суперечливі сподівання одних і тих самих індивідів) або ж бути наслідком появи нових ролей, що не вкладалися в наявні категорії. Та хоч би якими були причини кризи ідентичності, її структурний вияв у кожному випадку був один і той самий – аномія. Це могло бути, хоча й не обов'язково було, станом усього суспільства; однак це безпосередньо впливало на відповідних діячів (тобто тих, які брали участь у творенні чи привнесенні національної ідентичності)" [Грінфелд, 2000: с. 700–701]. Ніяких об'єктивних характеристик самих по собі недостатньо, аби якась спільнота була нацією, вимір ціле-покладання та суб'єктивної мобілізації є необхідною рисою націогенезу [Вебер, 2012: с. 674–677]. Освічені еліти доволі гнучко здатні обирати символи та міфи з минулого, формулюючи нові програми й закладаючи фундамент для національної ідентичності узгодженим дискурсом історії [Брас, 2000: с. 484]. Подібні смислові та дискурсивні виміри націогенезу добре узгоджуються із суто структурними тенденціями, описаними Л. Грінфелд.

Можливим варіантом виходу з аномійного стану, за Л. Грінфелд, було намагання сконструювати альтернативну ідентичність, яка би більш відповідала структурним змінам. Такою альтернативною ідентичністю була саме національна, формування якої збігалось з прагненням відмовитися бути "малоросійським дворянством" і стати інтелігенцією української нації.

Стаття є концептуально доопрацьованою та розширеною версією доповіді, виголошеної на XIII Всеукраїнській науково-практичній конференції з міжнародною участю "Проблеми розвитку соціологічної теорії. Порівняльні дослідження: виклики соціологічної теорії та практики" (19-20 травня 2016 р., м. Київ). У стилістично науково-популярній формі матеріали даного дослідження викладалися у 1-2(15) випуску всеукраїнського соціологічного часопису "СВОЄ".

Список використаних джерел

- Андерсон Б. Уявлені спільноти: міркування щодо походження і поширення націоналізму / Б. Андерсон ; пер. з англ. В. Морозова. – 2-ге вид. – К. : Критика, 2001. – 272 с.
- Брас П. Р. Змагання еліт і становлення націй / П. Р. Брас ; пер. з англ. В. Лісового // Націоналізм: антологія / упор. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 477–484.
- Винар Б. Економічний колоніалізм в Україні / Б. Винар. – Париж : НВЕ, 1958. – 187 с.
- Вебер М. Стани і класи / М. Вебер ; пер. з нім. М. Кушніра // Господарство і суспільство: нариси соціології розуміння. – К. : Вид. дім. "Всесвіт", 2012. – С. 253–257.
- Вебер М. Нація / М. Вебер ; пер. з нім. М. Кушніра // Господарство і суспільство: нариси соціології розуміння. – К. : Вид. дім. "Всесвіт", 2012. – С. 674–677.
- Вебер М. Протестантська етика і дух капіталізму / М. Вебер ; пер. з нім. О. Погорілого. – К. : Основи, 1996. – 261 с.
- Габермас Ю. Структурні перетворення у сфері відкритості: дослідження категорії громадянське суспільство / Ю. Габермас ; пер. з нім. А. Онишко. – Львів : Літопис, 2000. – 317 с.
- Гатчінсон Дж. Культурний і політичний націоналізм / Дж. Гатчінсон ; пер. з англ. В. Лісового // Націоналізм: антологія / упор. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 654–663.
- Грицак Я. Український національний рух у 1860-1880-х роках [Електронний ресурс] / Я. Грицак // Нарис історії України: формування української модерної нації XIX-XX ст. – К. : Генеза, 1996. – Режим доступу : <http://history.franko.lviv.ua/PDF%20Final/Grycak.pdf>
- Грицик К. Стара київська громада в українському національному русі у 60-90-х роках XIX століття: погляд на проблему / К. Грицик // Мандрівець: всеукр. наук. журн. гуманітар. студій. – 2014. – № 6. – С. 22–28.
- Гелнер Е. Нації та націоналізм. Націоналізм / Е. Гелнер ; пер. з англ. Г. Касьянова. – К. : Таксон, 2003. – 301 с.
- Грінфелд Л. Типи націоналізму / Л. Грінфелд ; пер. з англ. Н. Філіпенко // Націоналізм: антологія / упор. О. Проценко, В. Лісовий. – К. : Смолоскип, 2000. – С. 688–703.
- Донік О. Купецтво України в імперському просторі (XIX ст.) / О. Донік. – К. : Ін-т історії України, 2008. – 271 с.
- Драгоманов М. Евреи и поляки в Юго-Западном крае / М. Драгоманов // Драгоманов М. Собрание политических сочинений ; под. ред. Б. Кистяковского, И. Гревса. – В 2 т. – М., 1908. – Т. 1. – С. 217–267.
- Житецький І. Київська громада за 60-х років / І. Житецький // Україна: наук. двохмісячник українознавства. – 1928. – Кн. 1. – С. 91–125.

16. Забужко О. Notre Dame d'Ukraine: Українка в конфлікті міфологій / О. Забужко. – К. : Факт, 2007. – 638 с. – (Серія "Висока полиця").
17. Катренко А. Джерела з історії київської громади 60-90-х рр. XIX ст. / А. Катренко, Н. Чирикало // Вісн. Київ. нац. ун-ту. – 2001. – Вип. 55. – С. 5–13.
18. Куліков В. Іноземні підприємці як імпортери капіталу, інновацій та менеджменту в українських губерніях Російської імперії наприкінці XIX – на початку XX ст. / В. Куліков // Укр. істор. журн. – 2014. – № 3. – С. 152–167.
19. Левицька Н. Соціальний склад та чисельність студентів-гуманітаріїв наддніпрянської України (друга пол. XIX – поч. XX ст.) // Наук. записки з української історії П.-Х. ДПУ ім. Г. Сковороди. – 2012. – Вип. 31. – С. 112–113.
20. Мицюк О. Аграризація Жидівства України на тлі загальної економіки / О. Мицюк. – Прага : Legiografie, 1933. – 178 с.
21. Подолінський С. Машини і фабрики в Україні / С. Подолінський // Вибрані твори / упор. Р. Сербин. – Монреаль : Укр. істор. т-во, 1990. – С. 121–142.
22. Савченко Ф. Заборона українства 1876 р.: до історії громадських рухів на Україні 1860-1870-х років / Ф. Савченко. – К. : ВУАН, Київ-Друк, 1930. – 419 с. + XVI.
23. Субтельний О. Україна: історія / О. Субтельний ; пер. з англ. Ю. Шевчука. – К. : Либідь, 1991. – 512 с.
24. Попович М. Нарис історії культури України / М. Попович. – К. : АртЕК, 1998. – 728 с.
25. Шаповал М. Через десять років: до проблеми суспільної структури України / М. Шаповал // Нова Україна. – 1927. – Ч. 10–11. – С. 2–35.
26. Шелухін В. Концепція норм Дж. С. Колмена: мікро-макро теоретичні рамки та їх критичне прочитання / В. Шелухін // Вісн. КНУ імені Тараса Шевченка. Секція "Соціологія". – 2016. – №1(7). – С. 23–27.
27. Яворський М. Нарис історії України. У 2 т. / М. Яворський. – Т. 2. – Аделаїда : вид-во "Книга", 1987. – 249 с.
28. Coleman J. S. Foundations of Social Theory / J. S. Coleman. – Cambridge, Massachusetts, London: Harvard University Press, Belknap Press, 1994. – 994 p. + XVIII.
29. Yates F. The Rosicrucian Enlightenment / F. Yates. – London, New York: Routledge, 2001. – p. 220-246.

References [transliterated]

1. Anderson B (2001) Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. Kyiv: Krytyka. [in Ukrainian]
2. Brass P (2000) Elite Competition and Nation Formation. In: *Nationalism: an anthology*. Edited by Oleh Protsenko and Vasyl Lisovyi. Kyiv: Smoloskyp, 477-484. [in Ukrainian]
3. Vynar B (1958) Economic Colonialism in Ukraine. Paris: NVE [in Ukrainian]
4. Weber M (2012) Stände und Klassen. In: *Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der verstehenden Soziologie*. Kyiv: Vsesvit, 253-257. [in Ukrainian]
5. Weber M (2012) Die Nation. In: *Weber M. Wirtschaft und Gesellschaft. Grundriß der verstehenden Soziologie*. Kyiv: Vsesvit, 674-677. [in Ukrainian]
6. Weber M (1996) Die protestantische Ethik und der Geist des Kapitalismus. Kyiv: Osnovy. [in Ukrainian]
7. Habermas J (2000) Strukturwandel der Öffentlichkeit. Untersuchungen zu einer Kategorie der bürgerlichen Gesellschaft. Lviv: Litopys. [in Ukrainian]

8. Hutchinson J (2000) Cultural and Political Nationalism. In: *Nationalism: an anthology*. Edited by Oleh Protsenko and Vasyl Lisovyi. Kyiv: Smoloskyp, 654-663. [in Ukrainian]
9. Hrytsak Y (1996) Ukrainian National Movement in the 1860-1880s. In: Hrytsak Y. *Essays in Ukrainian History: Making of Modern Ukrainian Nation*. Lviv: Geneza/ <http://history.franko.lviv.ua/PDF%20Final/Grycak.pdf> [in Ukrainian]
10. Hrytsak K (2014) The Old Kyiv Community in the Ukrainian National Movement (1860-1890): an Overview. *Mandrivets: Ukrainian scientific journal of humanities*, 22-28. [in Ukrainian]
11. Gellner E (2003) Nations and Nationalism. Kyiv: Taxon. [in Ukrainian]
12. Greenfeld L (2000) The Types of Nationalism. In: *Nationalism: an anthology*. Edited by Oleh Protsenko and Vasyl Lisovyi. Kyiv: Smoloskyp, 688-703. [in Ukrainian]
13. Donik O (2008) Merchants of Ukraine at the Imperial Space: XIX century. Kyiv, Institute of history of Ukraine. [in Ukrainian]
14. Drahomanov M (1908) The Jews and the Poles in the South-Western Lands. In: *Collected Political Works: in two volumes. Vol. 1*. Edited by B. Kistiakovskiy and I. Hrevs, 217-267. [in Russian]
15. Zhytetsky I (1928) The Kyiv Community in the 1860s. *Ukraine: scientific bimonthly journal of Ukrainian studies* (1): 91-125. [in Ukrainian]
16. Zabuzhko O (2007) Notre Dame d'Ukraine: Ukrayinka in the Conflict of Mythologies. Kyiv: Fakt. [in Ukrainian]
17. Katrenko A, Chyrykalo N (2001) The sources for history of the Kyiv Community in the 1860-1890s. *Bulletin of Kyiv National University of Taras Shevchenko* (55): 5-13. [in Ukrainian]
18. Kulikov V (2014) Foreign Businessman as an Importer of Capitals, Innovations and Managements in Ukrainian Provinces of the Russian Imperia. *Ukrainian historical journal* (3): 152-167. [in Ukrainian]
19. Levytiska N (2012) Social Composition and Number of Humanitarian Students in Dnieper Ukraine (the second part of XIX – early years of XX centuries). *Scientific bulletin in Ukrainian history at Pereiaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University* (31): 112-113. [in Ukrainian]
20. Mytsiuk O (1933) Agrarianisation of the Jews in Ukraine: the General Economic Context. Prague: Legiografie. [in Ukrainian]
21. Podolynsky S (1990) The Machines and Factories. In: *Selected works*. Edited by Roman Serbyn. Montreal: Ukrainian historical society, 121-142. [in Ukrainian]
22. Savchenko F (1930) The Prohibition of the Ukrainian National Activity in 1876: Toward a History of Civil Movements in Ukraine in the 1860-1870s. Kyiv: VUAN, Kyiv-Druk. [in Ukrainian]
23. Subtelny O (1991) Ukraine: a History. Kyiv: Lybid. [in Ukrainian]
24. Popovych M (1998) Essays in History of Ukrainian Culture. Kyiv: ArtEK. [in Ukrainian]
25. Shapoval M (1927) Ten Years After: Towards a Problem of Social Structure of Ukraine. *New Ukraine* (10-11): 2-35. [in Ukrainian]
26. Shelukhin V (2016) Coleman's Conception of Norms: Micro-Macro Theoretical Framework and its Critical Re-reading. *Bulletin of Kyiv National University of Taras Shevchenko. Section: Sociology* (1(7)): 23-27, <https://doi.org/10.17721/2413-7979/7.114> [in Ukrainian]
27. Yavorsky M (1987) Essays in History of Ukraine: in two volumes. Vol. 1. Adelaide: Knyha. [in Ukrainian]
28. Coleman J S (1994) *Foundations of Social Theory*. Cambridge, London: Harvard University Press, Belknap Press.
29. Yates F (2001) *The Rosicrucian Enlightenment*. London, New York: Routledge.

Надійшла до редколегії 23.03.17

V. Shelukhin, Assist.
Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, Ukraine

CIVIL ACTIVITY AND KINSHIP: MICRO-TO-MACRO TRANSITIONS IN DEVELOPMENT OF THE UKRAINIAN NATIONAL MOVEMENT IN THE 1860-1890S

The author uses James S. Coleman's conception of micro-to-macro transitions as a theoretical tool for reconstruction kinship network as well as network of civil activities among members of "Stara Hromada" (The Old Community). It is impossible to reconstruct social foundations of the Ukrainian national movement according to Ernest Gellner's conception. E. Gellner in his classical book "Nations and Nationalism" explains social origins of modern nationalism as a reaction to industrialization. According to E. Gellner, bourgeois class had the main influence on the process of nation formation during the industrialization. That trend was not possible in Ukrainian social, economic, and political context of XIX century. The main role in Ukrainian nationhood and nation formation played traditional elite (nobles). The Old Community after 1869 was network organization of that social group. The author uses network analysis for empirical evidence. Communication and cooperation between different members of the Old Community were based on principles of estate integration. Marriage was especially significant social practice in the process of community integration. Civil activity with family background was a reaction to contradictory conflation of different social roles. That activity provoked new type of social identity – national identity among representatives of traditional elites. James S. Coleman's conception provides heuristic understanding of aggregation individual actions and attitudes into desirable behaviors at the collective level.

Key words: civil activity, kinship, micro-to-macro transitions, Ukrainian national movement, Hromada movement.